

GÂNDIRE ȘI COMUNICARE ÎN EPOCA MODERNĂ: SISTEMUL LUI IMMANUEL KANT

Thinking and Communicating in the Modern era: The System of Immanuel Kant

Eugeniu NISTOR¹

Abstract

The inventive spirit of the thinker of Königsberg had manifested itself ever since the „pre-criticism” stage of his life, when he wrote and published several books, but was also dealing with cosmology, among other things, and published a unique work on celestial mechanics („Universal Natural History and Theory of Heaven”, 1755), a book which contains extremely valuable ideas to the history of science, as they configure that which at present constitutes the Kant-Laplace theory. His system of thought is found in his four basic philosophical works: „Critique of Pure Reason” (1781) – gnoseology, „Groundwork for the Metaphysics of Morals” (1785) and „Critique of Practical Reason” (1788) – contain his ethical doctrine, and the „Critique of Judgment” (1790) – include his esthetic concept and the issue of finality in organic nature. The detailed description of the gnoseological process in three steps (each one having a specific name: sensitive intuition, exaltation from direct contemplation to the analytical intellect, pure reason), the description of duty or practical reason from which the categorical imperative as a moral law is derived, and the description of „logic” and „communicable beauty” – is achieved through rational arguments and reveals a breathtaking systemic structure, which was rightly called later, not without admiration: „Kant's steel scaffolding!”

Keywords: metaphysical knowledge, kantian apriorism, transcendental dialectic, the antinomies, the ontological argument

„Comunicările” profund filosofice ale lui Immanuel Kant (1724-1804) marchează, se știe, întreaga epocă modernă. Cel care prin „criticile” sale avea să modifice cu totul „vechiul testament” al raționalismului cartezian, s-a dovedit încă din tinerețe un spirit deosebit de original. În anul 1755, Kant publică lucrarea *Istoria generală a naturii și teoria cerului*, lucrare de referință în mecanica cerească, care, din motive „tehnice” (moartea editorului), nu a putut fi difuzată și, prin urmare, nu a ajuns să fie cunoscută decât într-un cerc științific foarte îngust. O jumătate de veac mai târziu, în 1796, astronomul și fizicianul francez Pierre Simon Laplace își publică lucrarea *Expunere a sistemului lumii*, înrudită cu ipoteza kantiană, dar „aplicată” unui domeniu mai restrâns – doar sistemului nostru solar – spre deosebire de filosoful german, care se referea la Univers, în întreaga lui extensie. O altă diferență dintre cele două ipoteze rezidă din modul cum privește Laplace sistemul solar gata încheiat: acesta va rămâne etern în echilibru, fără ca ceva să-i mai tulbure vreodată stabilitatea; or, în ipoteza kantiană se impune ideea că Universul s-a ivit din haos și în haos va pieri, după epuizarea tuturor posibilităților pe care ciclicitatea *pendulului universal* le presupune. În formă „îmbinată”, această ipoteză cosmogonică este cunoscută în istorie sub numele de teoria *Kant-Laplace*, ea reprezentând o formidabilă deplasare spre exterior a frontierelor cunoașterii umane. O mulțime de previziuni kantiene, expuse în cadrul acestei teorii, aveau să fie confirmate de către descoperirile științifice viitoare; astfel, susținând că

¹ Assistant Prof. PhD, “Petru Maior” University of Târgu-Mureș.

planetele cunoscute până atunci nu sunt singurele din sistemul nostru solar, s-a întâmplat că, încă în timpul vieții lui Kant, avea să fie identificată planeta Venus iar, mai apoi, și planeta Neptun. Dar insistența noastră asupra acestei geniale ipoteze a lui Kant, poate mai mult decât s-ar fi convenit, își are și ea o explicație: credem că în *rotundul* ei vegetează sâmburele ideii cosmogonice, formulate ceva mai târziu de către filosoful german.

În aceeași etapă „precriticistă”, care se întinde până pe la 1770, Immanuel Kant a mai publicat și alte lucrări, între care și teza sa de „privat-dozent”, *Noua explicație a primelor principii ale cunoașterii metafizice*, iar, apoi: *Falsa subtilitate a celor patru figuri silogistice*, *Unica fundamentare posibilă a unei demonstrații a lui Dumnezeu*, *Încercarea de a introduce în filosofie conceptul de mărimi negative* și *Viziunile unui vizionar explicate prin visurile metafizicii*.

După o „tăcere” editorială de unsprezece ani, intrând în efervescenta etapă „criticistă”, Kant publică o lucrare de căpătâi – *Critica rațiunii pure* (1781), urmată de rezumatul acesteia – *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa ca știință* (1783), la care ne vom referi mai pe larg în paginile ce urmează. Va publica apoi, cu o anumită ritmicitate, și alte lucrări, dintre care unele cu conținut didactic: *Ideea unei istorii universale din punct de vedere cosmopolit* (1784), *Întemeierea metafizicii moravurilor* (1785), *Critica rațiunii practice* (1788), *Critica puterii de judecată* (1790), *Religia în marginile simplei rațiunii* (1793), *Spre pacea eternă* (1795), *Conflictul facultăților* (1798), *Antropologia din punct de vedere pragmatic* (1798), *Logica* (1800, manual), *Geografia fizică* (1802, manual), *Pedagogia* (1803, manual).

Sistemul de gândire al lui Kant este expus în cele patru lucrări filosofice de bază ale sale, astfel: în *Critica rațiunii pure* – gnoseologia; în *Întemeierea metafizicii moravurilor* și *Critica rațiunii practice* – este conținută doctrina etică; iar în *Critica puterii de judecată* – este argumentată concepția estetică și chestiunea finalității în natura organică. Cât privește lucrarea *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa ca știință*, ea reprezintă, așa cum am mai amintit, rezumatul „popular” al *Criticii rațiunii pure*, expunând, într-o formă care se dorea accesibilă, teoria kantiană a cunoașterii. Filosoful german ne avertizează însă, încă din primele pagini, că această carte nu este scrisă pentru începători ci pentru viitori profesori, iar învățații care confundă istoria filosofiei cu însăși filosofia vor trebui să aștepte până când se vor forma inițiații, adică „cei ce se străduiesc să extragă știința din înseși izvoarele rațiunii”,² vor destăinui lumii despre posibilitățile oricărei cunoașteri „metafizice” și despre încununarea acesteia ca „știință”.

În explicațiile sale referitoare la „canonul rațiunii pure”, Kant își concentrează singur, în trei întrebări fundamentale, întreaga structură sistemică, arătând că „tot interesul rațiunii mele (atât cel speculativ cât și cel practic) e cuprins în trei întrebări: „1. *Ce pot ști?* 2. *Ce trebuie să fac?* 3. *Ce-mi este îngăduit să sper?*”³

Unii comentatori ai operei kantiene, izbindu-se de greutatea interpretării *Prolegomenelor*... îndeamnă ca, în aprofundarea acesteia, cei aplecați pe paginile ei să

² Immanuel Kant, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa ca știință*, traducere de Mihail Antoniadă, ediție îngrijită și studiu introductiv de Eugeniu Nistor, Editura Ardealul, Colecția „Biblioteca de filosofie”, Târgu-Mureș, 1999, p. 21

³ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, traducere Nicolae Bagdasar, Elena Moisiuc, studiu introductiv, glosar kantian și indice de nume proprii: Nicolae Bagdasar, Editura Științifică, București, 1969, p. 601

studieze, în paralel, și cartea-mamă, adică *Critica rațiunii pure*, ceea ce mai încolo se va regăsi, ca înfăptuire, și în demersul nostru, mai ales în ilustrarea expunerii cu unele pasaje semnificative. Și, legat de acest aspect, o precizare este necesară încă pentru posibiii noștri cititori: opera lui Kant s-a plămădit în condițiile specifice în care se studia filosofia germană, adică în corelație cu științele exacte, fapt care presupune un efort de adaptare la temeinicia limbajului impus de disciplinele pozitive, în sfera căruia (trebuie să recunoaștem!) e mai dificil să te miști cu nonșalanță.

Immanuel Kant mărturisește în „Prefața” *Prolegomenelor...*, că *empirismul* lui David Hume i-a influențat cercetările filosofice, trezindu-l din „somnul dogmatic”, și îndreptându-i atenția pe o altă direcție de studiu decât cea a predecesorilor săi, René Descartes, John Locke și G.W. Leibniz, ca să-i amintim doar pe cei mai importanți: „Mărturisesc fără înconjur: amintirea lui David Hume a fost ceea ce, acum mulți ani, mi-a întrerupt întâia oară somnul dogmatic și a dat cercetărilor pe tărâmul filosofiei speculative cu totul altă direcție...”⁴ Specificitatea oricărei cunoașteri de tip metafizic, scrie el, presupune o distincție clară fie între obiectele cunoașterii, fie între sursele cunoașterii, fie în modul în care se realizează cunoașterea. Referindu-se, mai departe, la *sursele cunoașterii*, rezultă limpede că acestea nu pot fi, prin definiție, nici experiența noastră externă (care este izvorul fizicii propriu-zise), și nici experiența interioară, lăuntrică (care aparține de drept psihologiei empirice). Și atunci, ne întrebăm, ce surse îi mai rămân metafizicii? Filosoful german ne lămurește că „sursele” ei se situează în *intelectul pur* și în *rațiunea pură*, ea fiind prin aceasta o *cunoaștere apriori*, care nu se deosebește de matematica pură, recomandând chiar să fie socotită drept *cunoaștere filosofică pură*.

Există o realitate obiectivă, recunoaște Kant, situată în afara conștiinței umane și necondiționată de ea, căci de ce atunci *fasciculul de senzații* – nu reproduce imaginea *în sine* a obiectelor reale (?), ci cu totul altceva, adică doar *fenomenele*, „lucrul în sine” sau *noumenul* rămânând mai departe dincolo de granițele cunoașterii omenești, ele fiind *forme inaccesibile*, stând sub semnul incognoscibilului, la fel ca și „modelele perfecte”, din teoria platonice a ideilor. De altminteri, și termenul de *noumen* este împrumutat de la Platon, în concepția căruia avea semnificația prototipurilor lumii sensibile, care gravitează în transcendent și nu pot fi cunoscute decât pe cale rațională.

Natura, în ansamblul manifestărilor ei (pământ, ape, munți, păduri, animale etc.), cu legile și conexiunile pe care toate acestea le presupun, constituie „lumea fenomenelor”, adică o realitate subiectivă, accesibilă cunoașterii prin acțiunea *noumenului* asupra sensibilității umane; aceasta însă este complet distinctă de lumea „lucrurilor în sine” (a *noumenului*), a acelei *naturi reale*, hotărât incognoscibile, aparținând sferei transcendente. Astfel încât, s-ar putea înțelege că facultatea de cunoaștere a ființei umane poate fi considerată ca o condiție esențială pentru însăși existența *naturii* (e drept, a unei *naturi* subiective, a unei *naturi* a fenomenelor – așa cum rezultă din gnoseologia kantiană!). Această concepție, în care senzațiile devin izvor al cunoașterii, iar realitatea percepută pe calea simțurilor apare ca *un ceva* derivat între subiect și *noumenul* transcendent, continuând

⁴ Immanuel Kant, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa ca știință*, ediția citată, p. 25

într-un anumit fel empirismul agnostic al lui David Hume, este însă o cunoaștere limitată, spune Kant, care suferă de imperfecțiune. Cunoașterea cu adevărat științifică – susține el, mai departe – nu se întemeiază pe experiență, ci decurge, fără intermediere, direct din intelectul uman, fiind, fără dar și poate, o premisă a cunoașterii empirice de tip senzualist. Așa, se apropie și se consolidează elementele de fond ale *apriorismului kantian*.

Caracterul universal și necesar al principalelor propoziții ale matematicii și fizicii pure îl determină pe filosoful german să concluzioneze că, în conștiința umană, există o gamă de definiții care sunt anterioare oricărei experiențe, ele condiționând faptele de cunoaștere, în totalitatea lor. Este vorba de un *front aprioric al conștiinței*, identic la toți indivizii, care, fiind complet diferit de *conștiința empirică* (experimentală), primește denumirea de *conștiință transcendentă*. Trei etape succesive parcurge demonstrația sa gnoseologică, în probarea acestui complex proces: 1. *intuiția sensibilă*; 2. înălțarea de la „*contemplarea nemijlocită*” la *intelectul analitic*, și 3. *rațiunea pură*. Să le luăm pe rând. *Intuiția sensibilă*, prima treaptă pe scara cunoașterii kantiene, cuprinde principalele sensibilități apriori – *spațiul și timpul* –, constituind *obiectul esteticii transcendente*. Arătând că lucrurile exterioare, care se răsfrâng asupra sensibilității umane, sunt de neconceput în afara spațiului și a timpului – coordonate universale și necesare a tot ceea ce se percepe și este perceptibil – acestea sunt, afirmă filosoful german, noțiuni apriorice, anterioare oricărei experiențe posibile. Fenomenele, continuă el, sunt receptate de către ființa umană drept unul *lângă* altul sau unul *după* altul, într-o anumită succesiune și ordine, tocmai datorită facultăților conștiinței de a le sistematiza și situa pe cadrele ideale ale spațiului și timpului. În afara acestor *forme apriorice*, este imposibil să știm, spune Kant, cum ar mai putea exista „lucrurile în sine”.

Înainte de a trece la următoarea treaptă gnoseologică, să facem o paranteză explicativă, spre a avea o imagine de ansamblu a întregului sistem kantian de cunoaștere. Astfel, în cadrul teoriei transcendente a elementelor, o primă problemă o constituie *estetica transcendentă* (adică prima treaptă a cunoașterii, pe care am expus-o anterior), cea de-a doua reprezentând-o *logica transcendentă*, Kant fiind unul dintre marii reformatori și teoreticieni ai logicii, pe care o deslușim divizată în următoarele ramuri: *logica elementară* (formală) sau „propedeutică” (1) – care se ocupă de studiul formelor pure și de funcțiile gândirii, neinteresând originea sau relația ei cu obiectele – arătându-se, mai departe, că delimitarea „propedeuticii” (cunoscută și ca „anticameră” a științelor) se realizează prin intermediul *logicii transcendente* (2), marcată de necesitatea și universalitatea formelor apriorice ale intelectului.

Logica transcendentă este împărțită, apoi, în *analitica transcendentă* și în *dialectica transcendentă*. *Analitica transcendentă*, echivalentă a teoriei intelectului, cuprinde *cea de-a doua treaptă a gnoseologiei kantiene*. După ce în primul act al cunoașterii am văzut cum fasciculul indeterminat de senzații, rezultat din acțiunea obiectelor cunoașterii asupra organelor noastre de simț, este ordonat în conștiință de către formele apriorice ale intuiției sensibile (spațiul și timpul), procesul gnoseologic continuă și se desfășoară în intelectul uman, unde toate aceste percepții *sunt gândite*. Pentru gruparea și rânduirea pe baze

sistematice a materialului de cunoaștere, Kant susține că intelectul este înzestrat cu unele concepte inițiale ordonatoare; acestea sunt *categoriile*, care au drept rol așezarea logică a tuturor imaginilor și reprezentărilor obținute. Principii logice fundamentale, *categoriile kantiene ale cunoașterii* sunt „concepte pure ale intelectului” cu caracter de generalitate, fiind *date apriori*, anterioare oricăror experiențe posibile. Filosoful german dezvoltă tabelul aristotelic, instituind o garnitură cu douăsprezece categorii, divizate în patru grupe, înăuntrul cărora funcționează anumite legături dialectice. Tabelul kantian arată astfel: 1. *cantitatea*: unitate, multiplicitate, totalitate; 2. *calitatea*: realitate, negație, limitare; 3. *relația*: inerență și subzistență (substanția et accidens), cauzalitate și dependență (cauză și efect), comunitate (interacțiune între activ și pasiv); 4. *modalitatea*: posibilitate-imposibilitate, existență-nonexistență, necesitate-întâmplare.

Întărind afirmațiile expuse anterior, Kant susține că gama categoriilor nu poate fi obținută pe cale empirică, deoarece însăși experiența umană este posibilă numai datorită acestor forme *apriorice* ale gândirii. Dar, în același timp, el ne lămurește că nici nu poate fi vorba de o aplicație a acestora în transcendent, adică dincolo de hotarele lumii sensibile, rolul lor cognitiv vădindu-se doar în lumea empirică.

În rezumat, concepția kantiană subliniază că, dacă *sensibilitatea* este sursa cunoștințelor dobândite prin intuiție despre lucruri singulare, atunci *intelectul* reprezintă sursa cunoștințelor de ansamblu, de ordin general, obținute prin gândire. În proximitatea categoriilor *apriorice* ale filosofului german sălășluiesc „ideile innăscute” ale lui Descartes, dar și „adevărurile eterne” ale lui Leibniz și concepțiile scepticiste (de cauzalitate și substanță) ale lui Hume – dar teoria kantiană înseamnă o depășire a tuturor.

Cea de-a treia treaptă în gnoseologia lui Kant, o reprezintă *teoria rațiunii pure*, care constituie obiectul *dialecticii transcendentele*. Procedând la acceptarea teoretică a separării intelectului de rațiune, filosoful a stabilit o distincție clară între modalitatea de gândire dialectică și cea metafizică, arătând că, dacă intelectul este izvorul cunoașterii metafizice, atunci rațiunea este vădit dialectică, prin însăși natura ei. Pe această treaptă Kant distinge trei tipuri de raționamente: 1. *ideile psihologice*, 2. *ideile cosmologice* și 3. *ideea teologică* – prin intermediul cărora rațiunea pură ar trebui să fie înzestrată continuu cu „reprezentări sintetice”, cu date despre suflet, despre natură, în ansamblul ei, și despre Dumnezeu.

În legătură cu primul tip de idei – cele psihologice – ale rațiunii pure, Kant îl exemplifică procedând la o analiză a sufletului, a *eului* nostru – cel care condiționează însăși conceptul de substanță, cu rol explicativ în experiență, arătând că încercările unor filosofi de a-i evidenția mai temeinic *conținutul substanțial*, ca și *unitatea* și *permanența*, s-au axat, în mod greșit, pe o inversiune de termeni care nu poate duce nicăieri; căci *eul*, subliniază filosoful german, ca și subiect ultim al cugetării, este cel care pune în valoare ideea de *substanță* (aceasta fiind doar o categorie a intelectului), și nu substanța dă naștere eului care *o gândește!* Rezultatul inversiunii nu poate fi decât un *paralogism*.

Ne vom referi, mai departe, la cea de-a doua clasă de raționamente – *ideile cosmologice*. Aici pornim de la constatarea că realitatea, în întregul ei, dar și în elementele componente, nu se identifică cu ideile rațiunii și că, din încercările rațiunii pure de a o

adapta la conținutul acestora, rezultă o categorie specială de contradicții, a căror rezolvare nu este posibilă – *antinomiile* –, care constituie unul dintre cele mai pătrunzătoare și mai elevate capitole din filosofia lui Kant. Legat de problema antinomiilor, se observă că toate contradicțiile uneia dintre părți (Teza), aflată pe poziții opuse cu cealaltă (Antiteza), pot fi demonstrate logic la același nivel, intrându-se într-un cerc al rațiunii, în care argumentația ambelor unghiuri de abordare este de necontestat, având o egală forță demonstrativă. Sub spectrul ideilor cosmogonice ale lui Kant stau patru teze / antiteze fundamentale, dintre care prima este, poate, cea mai subtilă sinteză de gândire din epoca modernă, ancorând existența la neant și neantul la existență: 1. „*Teză*: Lumea are un început în timp și este de asemenea limitată în spațiu (...) *Antiteză*: Lumea nu are nici început, nici limite, ci este infinită atât în timp cât și în spațiu.”⁵ Dar *începutul*, înseamnă falsa succesiune a unui timp în care lucrul nu există, căci lumea nu există și, de fapt, punem în discuție „un precedent” al timpului care nu poate fi decât „timpul vid”, în care nici o devenire nu este posibilă. *Lumea, deci, în ansamblul ei, nu poate avea nici început și nici sfârșit, fiind infinită ca durată.* Iar dacă discutăm varianta unei limite a lumii într-un spațiu finit, atunci acceptăm că ea s-ar afla, de fapt, într-un „spațiu vid”, lipsit de *spațialitate* și de lucrurile pe care această proprietate le presupune, în care nici o devenire nu este posibilă. Așadar, și abordând lucrurile din acest unghi, constatăm că Lumea, în ansamblul ei, nu poate avea nici început și nici sfârșit, fiind infinită ca spațiu. Celelalte trei antinomii kantiene sunt: 2. „*Teză*: Orice substanță compusă, în lume, constă din părți simple și nu există nicăieri absolut nimic decât simplul și ceea ce este compus din simplu (...) *Antiteză*: Nici un lucru compus, în lume, nu constă din părți simple și nici nu există nicăieri absolut nimic simplu în lume.”⁶ 3. „*Teză*: Cauzalitatea după legile naturii nu este singura după care pot fi derivate toate fenomenele lumii. Pentru explicarea lor este necesar să mai admitem o cauzalitate prin libertate (...) *Antiteză*: Nu există libertate, ci totul în lume se întâmplă numai după legi ale naturii.”⁷ 4. „*Teză*: Lumea implică ceva care, fie ca parte sau cauză a ei, este o ființă absolut necesară (...) *Antiteză*: Nu există nicăieri o existență absolut necesară, nici în lume, nici în afara lumii, ca fiind cauza ei.”⁸ La fel ca și în prima antinomie, și în cazul acestora, se poate argumenta logic că substanța este simplă sau compusă, divizibilă sau nu, că libertatea și cauzalitatea sunt posibile sau imposibile, că există o ființă necesară sau că totul este întâmplare...

Cea de-a treia idee fundamentală a rațiunii kantiene, cea *teologică*, aspiră să contopească spiritul și natura existenței într-un fundament absolut: *argumentul ontologic*, prin care existența lui Dumnezeu este dedusă, pornindu-se demonstrația de la noțiunea de *existență* (confundată cu un „atribut logic al unui concept”), căci: „dacă gândesc o ființă ca realitate supremă înaltă (fără lipsuri), mai rămâne întrebarea, dacă ea există sau nu.”⁹ Dacă însă *ideea de Dumnezeu în sine* nu diferă de ideea unui Dumnezeu închipuit, în schimb

⁵ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, ediția citată, pp. 376-377

⁶ *Ibidem*, pp. 382-383

⁷ *Ibidem*, pp. 388-389

⁸ *Ibidem*, pp. 394-395

⁹ *Ibidem*, p. 480

existența este o constatare empirică a concretului, iar în experiența umană *nu este dată* și intuiția suprasensibilă a lui Dumnezeu – de unde Kant deduce falsitatea „dovezii ontologice”. După respingerea *argumentului ontologic*, filosoful german combate, tot atât de sever, și *argumentul cosmologic*, care pornește de la constatarea că, dacă lumea există – fapt de necontestat – ar mai rămâne doar să i se atribuie o „ființă necesară”, adică *un creator*, idee cuprinsă într-o astfel de logică: „dacă ceva există, trebuie să existe și o ființă absolut necesară. Dar cel puțin eu însumi exist, deci există o ființă absolut necesară. Premisa minoră conține o experiență, iar premisa majoră conchide de la experiență în genere la existența necesarului. Dovada pleacă, deci, propriu-zis, de la experiență și prin urmare nu este dedusă complet apriori sau ontologic; și fiindcă obiectul oricărei experiențe posibile se numește lume, ea se numește dovadă cosmologică.”¹⁰ Alungându-l pe Dumnezeu din lumea fenomenelor, Kant nu neagă însă posibilitatea existenței sale în lumea „lucrurilor în sine”, ba chiar nu exclude probabilitatea ca în Univers să mai existe și altfel de reprezentări (și altfel de *intuiții*) ale unor „ființe cugetătoare” care, spune el, să se afle în condiții similare celor care limitează *intuiția omenească*.

Estetica lui Kant, reluând în sinteză filosofia frumosului a lui Platon, identifică temeiurile general-valabile ale judecării de gust, arătând că în operele de valoare există un „*minim logic*”, care poate fi pus în paranteză fără a distruge plăcerea. De asemenea, apreciază că *frumosul logic* constă chiar în deplina concordanță dintre cele două funcții de bază ale spiritului omenesc: imaginația și intelectul, iar când vine vorba de limbaj, atunci articulațiile logico-gramaticale trebuiesc riguros respectate, deoarece tocmai acestea sunt decisive în armonizarea desăvârșită a reflecției umane cu fantezia. Greu definibil, și mai greu demonstrabil, frumosul este, în viziunea kantiană, doar *comunicabil*, căci filosoful constată „comunicabilitatea universală a senzației (de plăcere sau de neplăcere), senzație care se produce fără concept, unanimitatea, pe cât posibil a tuturor timpurilor și popoarelor, privitoare la acest sentiment determinat de reprezentarea anumitor obiecte, constituie criteriul empiric, deși slab și abia suficient pentru presupunere, al provenienței gustului...”¹¹

Etica lui Kant este fundamentată pe rațiuni care, ca rațiune practică, impune în plan social legea morală, de unde derivă *datoria* sau *imperativul categoric* și întreaga gamă de atitudini, de reacții și eforturi de adaptare comportamentală a insului în sfera publică de care aparține. Filosoful german ia în calcul apartenența omului la două lumi: o dată ca cetățean al lumii empirice, fenomenale, este limitat și constrâns în acțiunile sale de legea cauzalității, dar ca locuitor al lumii „lucrurilor în sine”, *noumenale*, unde cauzalitatea nu există, el este pe deplin liber. În cuprinsul aceleiași doctrine, Kant mai postulează două idei importante, și anume: 1. întrucât trebuie să fie o cauză a existenței întregii naturi, distinctă de natură, dar care să conțină temeiul precis al acordului fericirii cu moralitatea, este absolut necesar să admitem existența lui Dumnezeu, prin intermediul căruia „creatura

¹⁰ *Ibidem*, p. 483

¹¹ Immanuel Kant, *Critica facultății de judecată*, traducerea „Criticii facultății de judecată” – Vasile Dem. Zamfirescu, Alexandru Surdu, traducerea „Primei introduceri la Critica facultății de judecată” – Constantin Noica, Editura Trei, București, 1995, p. 72

rațională” poate deveni demnă să participe la Binele Suprem; 2. cum omul nu poate ajunge la perfecțiunea morală, deoarece existența lui se derulează într-o lume tiranizată de simțuri, de aspirații și de tot felul de tendințe și de chemări ademenitoare, e necesar să se presupună continuitatea persistenței sufletului uman și după moarte, când perfecțiunea morală se poate împlini „conform scopului pe care această lege o dă existenței mele, determinare care nu este limitată la condițiile și hotarele acestei vieți, ci care merge la infinit.”¹²

În etica kantiană ceea ce atrage atenția în mod special este conținutul studiului în care filosoful german vorbește despre *personalitate*; aceasta este descrisă ca fiind chiar concepția integrală a moralității, adică „acel stadiu atins când omul se manifestă în ceea ce întreprinde ca fiind conștient de ceea ce este și de ceea ce poate fi, conștient de ceea ce trebuie să fie. Datoria morală a fiecăruia este de a-și onora umanitatea din persoana sa, de a face din sine o personalitate.”¹³

Insistând asupra faptului că omul nu este un animal lipsit de raționalitate, el fiind capabil să ia deciziile potrivite de unul singur, deoarece își este sieși stăpân, valoarea lui este uriașă deoarece, în calitate de persoană responsabilă, el este în stare să-și influențeze propria viață, propriul destin. Esența omului în univers poate fi interpretată astfel: prin corpul său fizic el este membru al lumii sensibile, supus legilor cauzalității fizice și materiale, care reprezintă pentru voința lui principii exterioare ale acțiunilor și simple fenomene care se manifestă printre alte fenomene; iar, integrat sistemului naturii, omul este o ființă de o importanță redusă și are o valoare comună cu a celorlalte specii de animale și, cu toate că le este superior acestora prin intelect și că își poate formula el însuși scopuri, cu toate aceste calități conferite *apriori* utilitatea lui are doar o valoare exterioară.

Schimbarea moravurilor are ca scop, în explicația kantiană a problemei, o câștigare treptată a virtuții, printr-o ascultare a legii care contribuie la corectarea conduitei umane, ajungându-se astfel dintr-o înclinație spre viciu la o predispoziție opusă acesteia. Dar schimbarea simțămintelor se poate corecta doar printr-o transformare „revoluționară” a *persoanei*, astfel încât „acest *om nou* („ein neuer Mensch”) preconizat de Kant coincide cu înțelesul personalității; el face să coincidă *revoluționarea felului de a gândi cu reforma progresivă a modului de a simți*.”¹⁴ Așadar, concepția etică kantiană este aceea că omul este scop în sine și scop final al existenței lumii, iar această *devenire* sau *înnoire* a sa se realizează atât prin progresiva sa moralitate cât și prin efortul său mereu sporit pentru dobândirea fericirii, fiind vorba de *o lucrare a omului asupra lui însuși*. Să nu uităm că la sfârșitul *Criticii rațiunii practice*, Kant mărturisea posterității într-un pasaj memorabil, preluat ca epitaf și inscripționat pe piatra sa funerară din Königsberg, că ceea ce în viață i-a călăuzit mereu sufletul și gândul, au fost „Cerul înstelat deasupra mea și legea morală în mine...”¹⁵

¹² Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor. Critica rațiunii practice*, traducere, studiu introductiv, note și indici Nicolae Bagdasar, postfață Nicolae Bellu, Editura Științifică, București, 1972, pp. 252-253

¹³ Nicolae Bellu, *Etica lui Kant*, Editura Științifică, București, 1974, p. 279

¹⁴ Nicolae Bellu, *Etica lui Kant*, opera citată, p. 283

¹⁵ Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor. Critica rațiunii practice*, opera citată, p. 252

La capătul studiului nostru trebuie să constatăm că spiritul inventiv al gânditorului din Königsberg s-a manifestat încă din tinerețe, din așa-zisă etapă „precriticistă”, când acesta a scris și a tipărit mai multe cărți cu conținut enciclopedic, ocupându-se printre altele și de cosmologie și publicând o lucrare unică despre mecanica cerească (*Istoria generală a naturii și teoria cerului*, 1755), unde a expus unele idei, deosebit de valoroase, care configurează astăzi în istoria științei teoria Kant-Laplace. Dar inventivitatea kantiană culminează cu structura ingenioasă a sistemului său de gândire, expus în cele patru lucrări filosofice de bază, astfel: în *Critica rațiunii pure* (1781) – este expusă gnoseologia, în *Întemeierea metafizicii moravurilor* (1785) și *Critica rațiunii practice* (1788) – este conținută doctrina etică, iar în *Critica puterii de judecată* (1790) – este argumentată concepția estetică și problema finalității în natura organică. Descrierea în detaliu a procesului gnoseologic, prin funcționalitatea lui în trei trepte (cu denumiri specifice fiecare: intuiția sensibilă, înălțarea de la contemplarea nemijlocită la intelectul analitic, rațiunea pură), descrierea datoriei etice sau a rațiunii practice, de unde derivă imperativul categoric ca lege morală, și descrierea „frumosului logic” și „comunicabil” – se realizează prin argumente raționale și vădește o uluitoare construcție sistemică, căreia pe bună dreptate i s-a spus mai târziu, nu fără invidie și admirație, „schelăria de oțel a lui Kant!”

Bibliografie:

- Immanuel Kant, *Critica facultății de judecată*, traducerea „Criticii facultății de judecată” – Vasile Dem. Zamfirescu, Alexandru Surdu, traducerea „Primei introduceri la Critica facultății de judecată” – Constantin Noica, Editura Trei, București, 1995
- Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, traducere Nicolae Bagdasar, Elena Moisiuc, studiu introductiv, glosar kantian și indice de nume proprii: Nicolae Bagdasar, Editura Științifică, București, 1969
- Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor. Critica rațiunii practice*, traducere, studiu introductiv, note și indici Nicolae Bagdasar, postfață Nicolae Bellu, Editura Științifică, București, 1972
- Immanuel Kant, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa ca știință*, traducere de Mihail Antoniadă, ediție îngrijită și studiu introductiv de Eugeniu Nistor, Editura Ardealul, Colecția „Biblioteca de filosofie”, Târgu-Mureș, 1999
- Nicolae Bellu, *Etica lui Kant*, Editura Științifică, București, 1974